

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v25i0.620>*К. І. Барнич*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ: ДОСВІД ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Постановка проблеми. Право на свободу вираження є одним із фундаментальних (основоположних) прав людини і наріжним каменем системи демократичних цінностей. В той же час, незважаючи на юридичне визнання даного права на «рівні конституції», його реалізація як у країнах Європи, так і світу є різною. З огляду на що вектор нашого дослідження спрямовується саме на вивчення досвіду реалізації даного права в окремих європейських країнах.

Стан дослідження. Різноманітним аспектам права на свободу вираження присвячено праці: Ю. Кириченка, К. Настечко, Т. Слінько, Е. Тітко, С. Шевчука, Ю. Шемшученка, Л. Ярмол та інших. В той же час, варто констатувати, що питанню саме реалізації вказаного права, зокрема в країнах Європи, уваги майже не присвячено, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження позитивних і негативних аспектів реалізації права на свободу вираження в окремих європейських державах.

Виклад основного матеріалу. Інститут прав і свобод людини є одним із найважливіших інститутів правового статусу особи, який об'єктивно є мірилом досягнень суспільства, показником рівня його цивілізованості. Адже за допомогою цього інституту особистість долучається до матеріальних і духовних благ суспільства, до механізмів влади, законних форм волевиявлення і реалізації власних інтересів [1, с. 5].

Конституція України в статті 34 проголошує, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [2].

Конституційне право кожного на свободу думки і слова і на вільне вираження своїх поглядів і переконань, як відзначає Ю. Шемшученко, з

юридичної точки зору, полягає в можливості кожної особистості самотійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей та вільно, без будь-якого ідеологічного чи іншого контролю оприлюднювати свої думки, шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, у тому числі, через поширення інформації у формі поглядів і переконань щодо різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [3, с. 64-71].

На наш погляд, поява в українській конституції поняття «свобода вираження своїх поглядів і переконань» є наслідком перейняття міжнародних праволюдних стандартів, в яких закріплюється право на свободу вираження (поглядів) («the right to freedom of expression»), зокрема: Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Як підкреслюється у Доповіді Спеціального доповідача з питань про заохочення і захисту права на свободу переконань і їх вільне вираження пана Абіда Хуссейна, суттєвим аспектом права на свободу переконань і їх вільне вираження, є двоєдина концепція свободи, яка лежить в основі цього права. Ця двоєдина концепція свободи в значній мірі визначає ті сфери, на які розповсюджується захист цього права. Двома основними елементами концепції свободи є «свобода доступу до держави» і «свобода від держави». Перший елемент стосується участі індивідуума в справах держави. В ньому присутній додатковий відтінок «колективності», і з нього витікають права індивідуума на зібрання і на створення своїх організацій. Другий елемент стосується особистого життя індивідуума і передбачає його усесторонню охорону від будь-якого неправомірного зовнішнього втручання. У даному випадку держава, в принципі, не зобов'язана забезпечувати це право шляхом застосування позитивних заходів. Державні органи зобов'язані втручатися лише в тих випадках, коли вільне вираження переконань безпосередньо зачіпає права інших індивідуумів або являє собою пряму загрозу для суспільства [4, с. 6].

Вітчизняна дослідниця Л. Ярмол, розглядаючи свободу вираження поглядів людини в якості природного права та суб'єктивного юридичного права, прийшла до висновку, що свобода вираження поглядів людини як природне право – це можливість людини виражати внутрішньо та назовні, в будь-якій формі ставлення ймовірного характеру до теперішніх, минулих чи майбутніх явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку [5, с. 12]. Свобода ж вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право – це можливість людини вільно виражати свої погляди, збирати, шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та ідеї усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [6, с. 381].

Фундаментальна важливість свободи вираження (поглядів), включаючи принципи різноманіття і плюралізму, полягає в тому, що вона одночасно за своєю суттю є як важливим інструментом захисту всіх інших прав, так і основним елементом демократії [7, с. 3].

Незважаючи на юридичне визнання даного права на «рівні конституції», його реалізація як у країнах Європи, так і світу є різною.

Згідно з висновками Міжнародної правозахисної організації Freedom House, яка займається підтримкою і дослідженням стану демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини в різних країнах світу – за останнє десятиліття спостерігається світова тенденція погіршення стану свободи засобів масової інформації; нові форми репресій відбуваються як у відкритих суспільствах, так і в авторитарних державах. Підкреслюється, що ця тенденція є найбільш гострою в Європі, яка раніше вважалася bastionом усталених свобод [8].

Спробуємо дослідити досвід окремих європейських країн в сфері реалізації даного права.

Швеція. Перш за все, хотілося б почати зі Швеції, оскільки саме вона є родоначальницею першого в світі закону, який охороняв свободу слова. Вже понад два століття в країні надається особлива значимість праву на свободу вираження (поглядів), яке визнане важливим демократичним правом.

Фактично, Швеція є єдиною країною, де питання свободи преси, свободи вираження та свободи інформації, а також відповідальність за їх порушення детально прописані у Конституції, а не у законах чи підзаконних актах [9, с. 136].

У Швеції гарантується право мати думку про будь-що і говорити майже все, що хочете. Ви маєте право вільно самовиражатися по радіо, телебаченню та Інтернету. Основний закон про свободу вираження (поглядів) визначає ці права. Він також описує те, що не дозволено, наприклад, наклеп чи публічне ображення іншої людини. Закон було розширено разом із розробкою нових засобів масової інформації. Приклади можливих злочинів проти Основного закону про свободу вираження поглядів включають фільми з елементами сексуального насильства чи загроза безпеці країни чи суспільства через публікацію чогось, що стосується зради чи шпигунства. Свобода преси означає, що кожен може вільно публікувати книги, журнали та газети за своїм бажанням. Державні органи не мають права перевіряти або цензурувати те, що було написано заздалегідь. Будь-хто має право поширювати будь-яку інформацію, що їм подобається, у друкованому вигляді за умови дотримання законодавства [10].

У статті 5 Розділу 1 Основного закону про свободу вираження (поглядів) вказується, що будь-яка особа, якій доручено приймати рішення щодо зловживань свободою вираження поглядів або іншим способом наглядати за дотриманням цього Основного Закону, повинна мати на увазі, що свобода вираження поглядів є основою вільного суспільства. Він або вона повинні спрямовувати свою увагу завжди на мету, а не на манеру викладу. У разі сумнівів – виправдати, а не засуджувати [11, с. 202]. На наш погляд, вказана норма відображає основний принцип, який є фундаментальним в забезпеченні вказаного права в Швеції.

Литва. Відповідно до ст. 25 Конституції Литовської Республіки, кожен має право на власні переконання та їх вільне вираження. Ніхто не повинен перешкоджати шукати, отримувати або передавати інформацію та ідеї. Свобода вираження переконань, так само як отримання та передача інформації не може бути обмежена інакше, ніж законом, коли це необхідно для

захисту здоров'я людини, честі чи гідності, приватного життя чи моралі або для захисту конституційного ладу. Свобода вираження переконань та передання інформації повинна бути несумісною з кримінальними діями - розпалюванням національної, расової, релігійної чи соціальної ненависті, підбурюванням до насильства чи дискримінації, а також з наклепом і дезінформацією. Громадяни мають право отримувати в установленому законодавством порядку будь-яку інформацію, що зберігається щодо них державними установами [12].

Відповідно до ст. 9 Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства», кожна особа має право публічно критикувати діяльність державних органів і установ, органів і установ самоврядування, а також посадових осіб. В Литовській Республіці забороняється переслідування за критику [13].

У ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства» надається визначення основних понять даного закону. Так, в аспекті нашого дослідження звертає на себе увагу п. 36 вказаної статті, де міститься визначення поняття «погляд» під яким розуміються «такі що подаються в засобах інформування суспільства точка зору, знання, припущення, розуміння, думки або коментарі про ідеї загального характеру, оцінки фактів і даних, явищ або подій, висновки чи зауваження про звістки, пов'язані з реальними подіями. Погляд може ґрунтуватися на фактах, обґрунтованих аргументах і, як правило, є суб'єктивним, тому відносно нього не застосовуються критерії правди і точності, однак він має бути виражений чесно і етично, без свідомого приховування і викривлення фактів і даних» [13].

На початку 2019 року привернув до себе чимало уваги з боку литовського суспільства Законопроект № XIIIР-3118 про внесення змін до статей 19, 31, 34 (1), 48 та Додатку Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства» [14], в якому містилися, зокрема, положення щодо заборони розмішувати в засобах масової інформації – інформації, за допомогою якої, зокрема, «може бути, наприклад, спотворена історична пам'ять Литовської Республіки, стимулюватися недовіра і невдоволення станом Литви та її інститутів, демократичним ладом, обороною країни, яка може мати на меті прагнення до поглиблення національного і культурного розмежування, ослаблення національної самобутності і громадянськості, ослаблення рішучості громадян захищати свою державу чи інші шляхи надання спрямованого проти інтересів національної безпеки Литовської Республіки впливи на демократію, виборчі процеси, партійну систему країни» [15].

Азербайджан. Відповідно до ст. 47 Конституції Азербайджанської Республіки, кожен володіє свободою думки і слова. Ніхто не може бути примушений до вираження своїх думок і переконань або відмови від них. Не допускаються агітація і пропаганда, які розпалюють расовий, національний, релігійний, соціальний і заснований на будь-яких інших критеріях розбрат і ворожнечу [16].

Згідно з положеннями ст. 3 Конституційного Закону Азербайджанської Республіки «Про регулювання здійснення прав і свобод людини в Азербайджанській Республіці», передбачені Конституцією Азербайджанської Рес-

публіки і міжнародними договорами, учасниками яких є Азербайджанська Республіка, права і свободи людини можуть обмежуватися тільки законом. Обмеження, які вводяться відносно прав і свобод людини, не повинні змінювати суті даних прав і свобод; повинні бути направлені на законну ціль, передбачену Конституцією Азербайджанської Республіки і цим Конституційним Законом, і бути співрозмірними з даною ціллю. Права і свободи, нарівні з підставами, вказаними у частині III статті 71 Конституції Азербайджанської Республіки, можуть обмежуватися з метою гарантування здійснення і захисту прав і свобод інших людей. Вказана у ст. 47 Конституції свобода слова, нарівні з іншими підставами, може обмежуватися в інтересах державної безпеки, для захисту здоров'я і моралі, прав і свобод інших осіб, з метою попередження злочину, в тому числі для запобігання заворушенням, для захисту громадської безпеки, для забезпечення інтересів територіальної цілісності держави, для захисту авторитету або прав інших осіб, для попередження обнародування інформації, отриманої в секретному порядку, або забезпечення авторитету і неупередженості суду [17].

В той же час, фактична реалізація вказаного права в Азербайджанській Республіці, за словами Комісара Ради Європи з прав людини Дуні Міятович: «Як і раніше знаходиться під загрозою». Нагадуючи про рішення Європейського суду з прав людини, в яких особливо відзначається така, що викликає занепокоєння практика довільного затримання і тримання під вартою осіб, які критикують уряд, активістів громадянського суспільства та правозахисників, шляхом відповідних переслідувань і зловживання кримінальним правом в порушення принципу верховенства права, Комісар наголосила, що «звільнення всіх осіб, які перебувають під вартою через висловлення ними своїх думок, повинно залишатися одним з пріоритетних завдань». Вона також знову закликала до декриміналізації дифамації в Азербайджанській Республіці [18].

Загалом, за підсумками Департаменту інформаційного суспільства Ради Європи, які відображені у Звіті «Свобода вираження у 2018 році», наголошується, що свобода вираження (поглядів) є необхідною передумовою демократичної безпеки і заслуговує найвищої уваги держав-членів, сьогодні як ніколи. Послідовні оцінки стану свободи вираження в Європі за останні п'ять років показали, що загрози цьому якорю демократичних суспільств зростають по всьому континенту [19, с. 3].

Висновки. Резюмуючи викладене варто зауважити, що людина за своєю природою є соціальною істотою, вона має потребу у спілкуванні з іншими людьми. Налагоджена і вільна комунікація сприяє не тільки кращому розумінню один одного, але і допомагає у побудові вільного демократичного суспільства, де кожен може вільно висловлюватися та, що найголовніше, бути почутим. Держава повинна гарантувати право на свободу вираження не тільки «на папері», але і «на практиці». Проведений аналіз досвіду реалізації права на свободу вираження показав, що за наявності позитивного прикладу реалізації права на свободу вираження, подекуди демонструється і системне порушення цього права та/або створення різноманітних перешкод у його реалізації. Як не прикро констатувати, але світова тенденція рухається в напрямку обмеження даного права.

Список використаних джерел:

1. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина : навч. посіб. К. : КНТ, 2009. 232 с.
2. Конституція України від 26.06.1996 р. Офіційний вісник України. 2010. 01 жовт. (№ 72/1). С. 2598.
3. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. 252 с.
4. Доклад Специального докладчика по вопросам о поощрении и защите права на свободу убеждений и их свободное выражение г-на Абиды Хуссейна «Вопрос о правах человека применительно к лицам, подвергаемым задержанию или тюремному заключению в какой бы то ни было форме» (Комиссия по правам человека, пятьдесят первая сессия, пункт 10 предварительной повестки дня). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G94/750/78/PDF/G9475078.pdf?OpenElement> (дата звернення 05.06.2019).
5. Ярмол Л.В. Поняття, значення, види поглядів та уявлень людини (теоретико-правове дослідження). *Держава та регіони. Сер.: «Право»*. 2017. № 4 (58). С. 8-14.
6. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (теоретико-правове дослідження): монографія. Львів: Ліра-Прес, 2018. 464 с.
7. Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the rights to freedom of opinion and expression. (Human Rights Council, Fourteenth session, 25 March 2010). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G10/125/34/PDF/G1012534.pdf?OpenElement> (дата звернення 05.06.2019).
8. Repucci S. Freedom and the Media: A Downward Spiral. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-media/freedom-media-2019> (дата звернення 15.06.2019).
9. Крюков О., Радченко О. Еволюція становлення конституційних гарантій свободи інформації: історико-компаративний аналіз. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 2 (6). С. 126-138. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/3/06.pdf> (дата звернення 21.08.2019).
10. The Constitution. URL: <https://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/the-constitution/> (дата звернення 21.08.2019).
11. The Constitution of Sweden the fundamental laws and the riksdag act. Printed by: The Riksdag Administration, Department for Parliamentary Documents, Stockholm 2016. 222 p. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/07.-dokument-lagar/the-constitution-of-sweden-160628.pdf> (дата звернення 21.08.2019).
12. The Constitution of the Republic of Lithuania. URL: <https://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-constitution/192> (дата звернення 05.05.2019).
13. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas 1996 m. liepos 2 d. Nr. I-1418. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalActEditions/TAR.065AB8483E1E?faces-redirect=true> (дата звернення 14.10.2019).
14. Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 19, 31, 34(1), 48 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymo projektas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3b843be00e5d11e98a758703636ea610?jfwid=73odxptlr> (дата звернення 14.10.2019).
15. Президент Литвы: законопроект о запретной информации подлежит исправлению. URL: <https://www.lrt.lt/naujienos/novosti/17/240068/prezident-litvy-zakonoprojekt-o-zapretnoi-informatsii-podlezhit-ispravleniiu> (дата звернення 14.10.2019).
16. Конституция Азербайджанской Республики. URL: <http://www.constcourt.gov.az/legislation/37> (дата звернення 20.08.2019).
17. Конституционный Закон Азербайджанской Республики «О регулировании осуществления прав и свобод человека в Азербайджанской Республики». URL: <http://www.constcourt.gov.az/legislation/34> (дата звернення 20.08.2019).
18. Азербайджан: необходимость в большей свободе выражения мнений, в большем количестве адвокатов и рабочих мест для беженцев. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/-/azerbaijan-needs-more-freedom-of-speech-more-lawyers-and-more-jobs-for-refugees> (20.07.2019).
19. Freedom of expression in 2018/ Report prepared by the Information society Department. URL: <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/7912-freedom-of-expression-in-2018.html> (дата звернення 02.06.2019).

А н о т а ц і я

Барнич К. І. Реалізація права на свободу вираження: досвід окремих європейських країн. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню досвіду реалізації свободи вираження в окремих європейських країнах, а саме в Швеції, Литві та Азербайджані. Вибір теми обумовлений, зокрема тим, що незважаючи на юридичне визнання та закріплення права на свободу вираження на «рівні конституції», його реалізація як у країнах Європи, так і світу є різною. Стаття містить характеристику двоєдиної концепції свободи, яка лежить в основі цього права: «свобода доступу до держави» і «свобода від держави». В ході дослідження проаналізовано конституції Швеції, Литви та Азербайджану, їхні основні законодавчі акти щодо свободи вираження та практику їх реалізації. Вибір країн обумовлений як приналежністю їх до країн Європи, так і різним ступенем реалізації у них права на свободу вираження. Особлива увага у статті звернута до Швеції, оскільки саме вона є родоначальницею першого в світі закону, який охороняв свободу слова. Вже понад два століття в країні надається особлива значимість вказаному праву, і, як показало дослідження найповнішу його реалізацію, порівняно з іншими країнами. Цікавим виявилось закріплення та реалізація права на свободу вираження у Литві, зокрема через законодавче закріплення поняття «погляд» та дозволена можливість публічно критикувати діяльність державних органів, встановлену заборону переслідування за таку критику. У статті також аналізується Законопроект № XIII-3118 про внесення змін до статей 19, 31, 34 (1), 48 та Додатку Закону Литовської Республіки «Про інформування суспільства», який на початку цього року привернув до себе чимало уваги з боку литовського суспільства, позаяк містив суттєві зміни щодо реалізації права на свободу вираження. Щодо Азербайджану, то тут, як і в Україні закріплено право на свободу думки і слова та встановлена заборона примушування до вираження своїх думок і переконань або відмови від них. В той же час, фактична реалізація вказаного права викликає занепокоєння з боку міжнародної спільноти. Відтак, за результатами проведеної наукової розвідки виявлено як позитивні, так і негативні тенденції в аспекті реалізації вказаного права. Стаття містить актуальні узагальнені висновки щодо стану свободи вираження в Європі та світі.

Ключові слова: свобода думки і слова, свобода вираження, Європа, реалізація, досвід.

S u m m a r y

Barnych K. I. The realization of the right to freedom of expression: experience of certain European countries. – Article.

The article is devoted to exploring the experience of exercising freedom of expression in some European countries, namely Sweden, Lithuania and Azerbaijan. The choice of the theme is due, in particular, to the fact that despite the legal recognition and consolidation of the right to freedom of expression at the «level of the constitution», its realization is different in the countries of Europe and the world. The article describes the twofold concept of freedom that underlies this right: «freedom of access to the state» and «freedom from the state.» The study analyzed the constitutions of Sweden, Lithuania and Azerbaijan, their main legislative acts on freedom of expression and the practice of their realization. The choice of countries is conditioned both by their belonging to the countries of Europe and by the different degree of realization of their right to freedom of expression. Particular attention is drawn to the Sweden, as it is the originator of the world's first law to protect freedom of speech. For more than two centuries, the country has been given particular importance to the said law, and, as the study has shown, its fullest realization, compared to other countries. It was interesting to consolidate and exercise the right to freedom of expression in Lithuania, in particular through the legislative consolidation of the notion of «view» and the allowed opportunity to publicly criticize the activities of state bodies, the prohibition of persecution for such criticism. The article also analyzes Draft Law No. XIII-3118 amending Articles 19, 31, 34 (1), 48 and the Annex of the Law of the Republic of Lithuania «On Information to the Society», which attracted much attention from Lithuanian society earlier this year, since it contained significant changes in the exercise of the right to freedom of expression. As for Azerbaijan, here, as in Ukraine, the right to freedom of thought and expression is enshrined and a ban on compulsion to express or express their opinions and beliefs is imposed. At the same time, the actual implementation of this right is of concern to the international community. Therefore, the results of the scientific research revealed both positive and negative trends in the implementation of the said right. The article contains up-to-date generalized conclusions on the state of freedom of expression in Europe and in the world.

Key words: freedom of thought and speech, freedom of expression, Europe, realization, experience.